

remarci filosofice

Adaptare și individuare (I)

Jean-Loup d'Autrecourt

Seria conferințelor de educație populară, de filosofie pentru publicul larg în Franța continuă. Sunt invitat din ce în ce mai des, în special pe axa sud-nord, de la Montpellier la Grenoble, de la Lyon la Paris, cu suburbiile respective. Tematicile sunt fie generale (energia, fericierea, morală), fie foarte precise (toleranța, adaptarea, individuarea), fie cu miză ideologică (știința, etica, dezvoltarea durabilă). Dar oricare ar fi tematica comandată, în acest demers de ridicare a nivelului cultural al francezilor, în care m-am angajat foarte serios, de fiecare dată marja de libertate este suficientă, astfel încât să-mi pot dezvolta propriile idei și propriul stil de filosofare. Este vorba despre un demers paralel, complementar celui universitar, un fel de *folclor filosofic și științific*.

Bineînțeles că libertatea de expresie este întotdeauna amenințată de fenomene de cenzură și de auto-cenzură provocate de observatori, de jurnaliști, de actori politici, industriali sau de actori pur și simplu. Dar faptul acesta nu este specific Franței și nici contemporaneității, deoarece se întâmplă la fel oriunde în Europa de vest și de asemenea, încetul cu încetul și în Europa Centrală și de Est. De asemenea cunoaștem astfel de fenomene și în Grecia antică sau în Imperiul roman. Inutil să mai amintesc lumea anglo-saxonă și anglo-americană, unde există cele mai supravegheate și mai controlate societăți din lume, care depășesc cu mult proiectele avortate, leniniste și staliniste, de control al indivizilor. Lumea utopică denunțată și în același timp difuzată, ba chiar dorită de Orwell, 1984 (căci ea corespundea perfect idealurilor lui din tinerețe, când luptase ca voluntar în brigăzile republicane, în timpul războiului civil din Spania), *societatea absolut supravegheată* există deja. Singurele dificultăți (chestiune de timp și spațiu) constau în generalizarea acestora.

Cu toate aceste riscuri, pericole și amenințări, filosoful nu poate să nu-și exerseze meseria care este chiar aceea de *educație*. Știu că faptul poate părea surprinzător pentru majoritatea universitarilor care, în loc să facă educația studenților, participă și ei la acest proces internațional de masturbare intelectuală (*globalizarea onanismului intelectual*), încurajat de mass-media și de revistele „culturale”, prin care speră să mascheze propria lor incapacitate sau propriile incompetențe pedagogice. Pentru că ei „educă” fără să știe ce fac.

Faceți testul următor, întrebați un profesor (învățător, dascăl, profesor de liceu, profesor universitar, academician): „De ce face ceea ce face, de ce exersează meseria de profesor?” Veți remarca cu stupeoare, în cazul cel mai nefericit, că nu știe să răspundă, că nu cunoaște finalitatea procesului foarte îndelungat de educație, pentru că nici nu știe ce este educația! Iar în cazul fericit veți avea niște răspunsuri secundare, colaterale, pe lângă subiect.

Deci ce este *educația*? În ce scop se face și ce legătură are cu *adaptarea* și cu *individuarea*? La aceste întrebări am încercat să răspund în conferința de anul trecut (decembrie 2009), la casa de cultură din Bourgoin-Jallieu, o mică burgadă de provincie (dar care dispune de una dintre cele mai puternice echipe de rugby din Franța), chiar pe tema anunțată în titlu. A fost prezentă și presa, care mi-a publicat de această dată o poză mai

reușită și mi-a ortografiat corect numele, ba mai mult a respectat și rezumatul interviului acordat jurnalistului prezent în sală. Dar ceea ce mi-a plăcut mai mult a fost că poza mea a apărut alături de o fază de rugby a echipei locale. Adică gloria filosofică merge umăr la umăr cu succesul sportiv; faptul este de bun augur. Foarte rapid, să vedem ce înseamnă *adaptare*, *individuare* și *educație*.

1° Câteva dificultăți

Atunci când se vorbește de *adaptarea individului*, apar două posibilități evidente pentru a aborda problema: mai întâi, să situăm subiectul în domeniul *biologic* și să discutăm, de exemplu, despre adaptare în termeni de evoluție, ca despre un proces care ar permite speciilor să se *transforme* în alte specii, care se face conform unei relații de echilibru cu mediul înconjurător și conform unor principii de autoreproducere, principii auto-poietice; după aceea, să considerăm mai degrabă aspectul *social* și să concepem raportul dintre individ și societatea pe care vrea să o integreze. Cum ar fi posibil acest lucru? Efectiv, prin chiar procesul de adaptare.

Ambele dimensiuni (biologică și socială) sunt foarte interesante, dar din punct de vedere filosofic ele rămân destul de particulare. În plus, fiecare dintre aceste două perspective sunt dilematice: chestiunea biologică nu consideră suficient individul, care este sacrificat în realitate în vederea supraviețuirii speciei; de asemenea, chestiunea socială opune individul și societatea, privilegiind interesele de grup, interesele comunității, ale asociației, ale tribului în defavoarea individului.

Or ceea ce mă interesează pe mine ca filosof, atunci când trebuie să dezvolt o prelegere pe tema „adaptării individului” este tocmai punerea în valoare a acestuia din urmă. Prin adaptare, individul este capabil să transgreseze și adversitățile naturale, dar și limitele sau constrângerile sociale, culturale și istorice; ba chiar, lucru extraordinar, individul uman este capabil să-și depășească propriile limite, propria condiție. Ceea ce animalul nu este capabil: lupul rămâne lup toată viața, câinele câine, boul tot bou rămâne. Însă omul, care se naște în stadiul de animal, reușește în cursul vieții să atingă chiar și stadii de spiritualitate foarte înaltă.

Altfel spus, omul își depășește permanent condiția umană, către o condiție supra-umană, trans-umană sau meta-umană. Această reușită este un adevărat mister ca să nu spun miracol. Dar în cazul acesta se cuvine o precizare conceptuală: filosoful preferă să considere individul uman înțeles ca *persoană*, într-un lung proces de individuare, de-a lungul întregii sale vieți sau biografii. În filosofia contemporană, în special în curentul de factură analitică, desemnăm acest proces printr-o expresie consacrată ca atare, în special în literatura anglo-saxonă și anglo-americană: „identitatea personală de-a lungul timpului”, înțelegându-se prin aceasta *persoana umană*, iar nu persoana divină.

Deci adaptarea individului, în cazul persoanelor umane înseamnă individuarea de-a lungul timpului, prin raport la mediul înconjurător (natură, societate, cultură) și conform unor *criterii de identitate personală* (corporale și psihologice). Acestea urmăresc nu numai să prezerve echilibrul individului (unitatea, unicitatea, indivizibilitatea,

identitatea), dar mai ales să-i asigure *formarea* ba chiar *transformarea*, astfel încât să se poată *ameliora*, să se împlinescă, să se metamorfozeze, fără ca organismul să-și piardă echilibrul, armonia, legitatea internă.

În caz contrar, avem de-a face fie cu *inadaptare* sau *indaptabilitate*, fie cu distrugerea pur și simplu a organismului. În cazul precis al persoanei umane, faptul se traduce mai întâi prin tulburări psihologice, prin probleme de depresiune mentală, prin schizofrenie, printr-o disociere a conștiinței, a personalității; se ajunge astfel până la alienare și nebunie. Această depersonalizare poate avea consecințe organice, fiziologice dezastruoase, căci poate duce la moartea organismului, adică poate merge chiar împotriva principiului individuației.

Despre acest proces de individuare voi încerca să discut aici, în două etape: i) cum funcționează criteriile de identitate personală de-a lungul timpului; ii) cum putem, în mod concret, să facem astfel încât individul să se poată adapta, prin ce mijloace? Trebuie știut că problema individuației este una dintre cele mai dezbătute în istoria filosofiei. Doar ca să semnalizez miza teoretică, amintesc că principiul de individuare a reprezentat pentru scolastică, în perioada Evului Mediu, una dintre problemele cele mai dezbătute.

2° Câteva definiții

Am să încerc deci să precizez cei câțiva termeni importanți pe care i-am subliniat în acest preambul: *adaptare*, *individ* cu *individuare*, *persoană* cu *ideea de identitate personală*; definirea lor rapidă îmi va permite de asemenea să indic și marile linii ale acestui articol.

a) *Adaptare*, cu verbul *a se adapta*, este un termen intrat în limba franceză în secolul al XIII-lea și care provine din limba latină, *adaptatio*, *adaptare*, care înseamnă „ajustare la”; este format din „ad” (*la*) și „aptus” (-apt). La participiul trecut, înseamnă „legat, atașat, înlănțuit”. Mai târziu el a penetrat și în alte limbi latine și neolatine, ca limba română. Există deci ideea de „a se ajusta”, iar la sensul figurat „de a se pune sau de a fi de acord cu ceva anume”.

Utilizarea modernă a cuvântului apare în limba franceză la Rabelais și este destul de rapid integrat în utilizarea literară, retorică, cu sensul de „a adapta o frază, un pasaj în funcție de cineva sau de ceva”. De asemenea, prin adaptare se înțelege „potrivirea” (fr. *convenance*, sec. XVI) unui cuvânt sau a unei expresii cu ideea exprimată.

Sensul biologic de „aclimatizare” apare în secolul al XIX-lea, se subînțelege că este vorba de contextul științific al teoriilor biologice transformiste, fixiste, evoluționiste sau anti-evoluționiste (Lamarck, Linée, Cuvier, Wallace, Darwin).

Sensul retoric a persistat până la epoca contemporană, atunci când se vorbește de adaptarea unui tip de discurs la un altul (adaptarea, de exemplu, a unei opere literare pentru cinema). De asemenea, atunci când se procedează la traducerea unei opere literare, mai ales în cazurile în care această traducere a fost masacrată față de textul original, pentru a atenua impactul asupra lectorului specialist, și pentru a-și justifica impostura intelectuală, traducătorul precizează că a făcut „traducere și adaptare”.

Sensul, în acest ultim caz, este vădit peiorativ și trimite mai degrabă la ideea de deformare, de deturnare a textului original. Se subînțelege că un individ biologic nu se poate adapta în acest mod, căci faptul ar fi echivalent cu dispariția individului

respectiv. Ceea ce aș dori să rețin de aici, este ideea de ajustare, de *acordare*, de căutare a unei *potriviri*, a ceva care *convine*, care este convenabil.

b) Termenul de *individ*, intră în limba franceză în secolul al XIV-lea și provine din latinescul *individuum*, care traduce (după Ciceron) grecescul *atomos*, ceea ce nu poate fi tăiat, nu poate fi divizat, ceea ce este indivizibil. În sens larg, individul este „o ființă formând o unitate distinctă” prin opoziție față de gen și de specie. Noțiunea este semnalată tot de Rabelais (1546) cu semnificația de „persoană”. Astfel *individual* înseamnă *personal*, ceea ce adeseori duce la confuzii conceptuale în limbajul comun, dar și printre specialiști. Persistă aici și influența ideii de *monadă* (individ animat), introdusă de Leibniz (sec. XVII), tot prin limba franceză (cf. operei sale *Monadologie*).

Mai târziu, termenul este utilizat de Jean-Jacques Rousseau în sens peiorativ, căci un *individ* este o persoană oarecare, un fiticine, cineva fără importanță. Culmea impertinentei a atins-o însă Robespierre (1791), care a folosit expresia „individul regal” (fr. *l'individu royal*), într-unul din faimoasele sale discursuri, căci foarte plictisitoare, pe care nu le asculta nimeni, după spusele contemporanilor. Bernard de Saint Pierre (1814) definește termenul de individ ca unitate elementară a unei societăți. Altfel spus, un individ este o totalitate compactă, organizată, autonomă, armonioasă, care se opune unei mulțimi, unei clase, unui ansamblu. În termeni contemporani, sociologii occidentali, în majoritate marxiști, opun individul societății.

c) În fine, *persoană* provine din latinescul *persona*, care este traducerea termenului grecesc *prosopon*, care însemna în antichitatea greacă „mască de teatru”. Este vorba de masca purtată de actori cu ocazia interpretării unui rol. Masca era schimbată în funcție de rolul interpretat. Reținem de aici ideea de *reprezentare teatrală*; un actor (gr. *hypocritès*) este cel care poartă o mască, care este ipocrit, care reprezintă pe altcineva, în fond care *nu este el însuși* atâta timp cât se află în pielea unui personaj.

3° Câteva consecințe socio-politice

Actorul a devenit în epoca contemporană figură emblematică a majorității membrilor unei societăți: căci fiecare individ uman joacă un rol. Se vorbește despre *actori politici* (în politică), *actori economici* (în economie), *actori pur și simplu* (în teatru și cinema), dar și de actori înțeleși ca *agenți cognitivi* (în filosofia pragmatică, un fel de marxism deghizat), care acționează asupra lumii și modifică realitatea și unde acțiunea apare ca bază a cogniției, a experienței, a limbajului, ba chiar a activității mentale. Altfel spus, nu ar trebui să gândim ci să acționăm! Într-adevăr cam aceasta este psihologia actorului, dar și a sclavului.

Tocmai pentru că avem de-a face cu actori peste tot (pe stradă, în instituții, în familie, în societate în general), care joacă roluri (de oameni politici, de oameni de afaceri, de profesori, de medici, de ingineri, de jurnaliști, de scriitori, de cetățeni etc.), suntem în majoritatea situațiilor păcăliți, căci aflați sub vălul iluziei, al unor convenții uitate, căci camuflate. Când mergem într-o sală de teatru sau de cinema *știm* că penetrăm într-un spațiu convențional, pe care, odată părăsit, nu îl mai putem confunda cu lumea reală; convențiile artistice explicite sunt esențiale în acest caz și ne permit să nu fim păcăliți prea ușor. Este adevărat că sunt persoane care plâng sau care râd la teatru și la cinema, ceea ce este normal, pentru că aceste manifestări au un raport direct cu convențiile artistice, acceptate și înțelese ca atare și de asemenea cu procesul estetic inerent operei de artă autentice, care poate conduce chiar la catharsis, o emoție estetică inefabilă.

Însă atunci când ne aflăm într-o societate în care aceste convenții sunt aplicate, dar în mod ocult (cunoscute de unii, ignorate de alții), suntem în mod sigur sub vraja iluziilor provocate de actori, *actorii sociali*. De aceea ne trebuie mult timp ca să înțelegem că cutare om politic este un demagog, că o bună parte din profesori sunt niște impostori, că mulți medici sunt șarlatani, că numeroși ingineri și arhitecți sunt incompetenți, că majoritatea scriitorilor și filosofilor sunt niște pușlamale, că marea parte a artiștilor (cu premii

sau fără premii) sunt niște false vedete, că sunt lipsiți de talent etc. Dar majoritatea oamenilor nici nu înțeleg acest lucru. În secolul trecut, în uniunea sovietică (cu „u” mic de tipar) au fost oameni care au trăit o viață întreagă în coșmarul comunist, dar pe care l-au perceput ca pe ceva normal, ca pe o „adevărată democrație”. Moartea stalinismului (ca să nu-i scriu numele cu majusculă) i-a făcut să plângă pe stradă; o adevărată tragedie, căci toate iluziile se spulberaseră astfel pentru ei.

În antichitatea greacă, scena teatrală (amfiteatrul) era locul de reprezentare a lumii; lumea se regăsea, în mod tragic sau comic, pe scenă. Însă, de prin secolul al XVII-lea, se constată un fenomen invers, lumea devine o reprezentare teatrală, lumea este o scenă, iar oamenii niște actori. Astfel, în loc de oameni adevărați întâlnim în jurul nostru doar personaje, care interpretează mai mult sau mai puțin conștientizat, dar cu mult talent, unul sau mai multe roluri, în funcție de context.

Deci pentru a afla cu adevărat cine sunt cei cu care discutăm, trebuie mai întâi să-i demascăm. Adeseori această demascare este o datorie morală, iar nu în puține cazuri este o datorie istorică. Numai că îndeplinirea acestei datorii este o adevărată luptă, o luptă periculoasă, în care elitele intelectuale ale unei nații sunt primele vizate, sunt primele eliminate. Astfel se și explică violența detractorilor profesioniști, a celor care au reînviat discursurile de defăimare sistematică a valorilor intelectuale, ca pe vremea articolelor din *Scântea*, organul partidului comunist, din deceniul negru, în urma cărora intelectualii respectivi erau condamnați și executați. Odată eliminate elitele, putem masacra poporul fără probleme (vezi revoluția engleză, revoluția franceză, revoluția bolșevică etc.). Un studiu comparativ revelă în mod imediat și evident: același stil, același obiectiv, același procedee, atunci ca și acum. Îi condamnăm și executăm pe aristocrați, le luăm castelele și ne instalăm în locul lor; fără comentarii, de la Machiavel citire.

Tot de aici reiese *dimensiunea socială*, pentru că masca desemnează persoana care transpare în relațiile interumane, înțelegând ca raport între sinele intim, viața privată a individului și viața sa în societate. Pe scurt, sinele, subiectul este privat, interior, în timp ce persoana este socială, exteriorizată.

Dar dacă am rămâne doar la acest nivel, ar însemna să ne mulțumim doar cu remarci lingvistice, filologice, socio-politice. Acestea sunt necesare, dar insuficiente și minore pentru mine ca filosof. Căci ceea ce mă interesează aici este *reflecția filosofică*, în mod necesar problematizantă, care semnaleză dificultățile ce apar prin *adaptare*, în acest proces de *individuatione*, la un nivel general uman. Astfel voi discuta în numărul următor despre *criteriile de identitate personală* de-a lungul timpului; iar după aceea, voi analiza rolul *educației* în formarea individului înțeles ca *persoană demnă* în societate.

(urmare în numărul viitor)

Bourgoin-Jallieu, aprilie 2009

Francois Monchatre (Franța)